

SOLYMOSKÖVI LUCA

A self-narratíva konstrukciója az életútinterjúban

Konzulens: Indries Krisztián

Mindannyian találkoztunk már nagy történetmesélőkkel, - általában idősebb emberekkel - akik úgy tudták elbeszélni életük egy-egy eseményét, hogy csüngtünk a szavakon, élvezet volt hallgatni. Érdeklődésem középpontjában az élettörténetek állnak, hogy alakulnak ki és válik egységessé a megélt élet egy történetté, középpontjában főhősként magával a beszélővel.

Dolgozatom fő témája a **narratív szemlélet és életúttörténetek**. Az élettörténet az elbeszélő külső és belső világa közötti kapcsolatot írja le, e két világ közötti interakció válik az értelmezés tárgyává a narratív életútinterjú (*biographical narrative interview*) készítésekor, amelyet a társadalomtudományi kutatásokban is alkalmaznak.

A **megértő megfigyelés** szolgál e leírási technika alapjául, mely az alternatívák keresése (Müller,1988). A személyes élettörténetek meghallgatása és szimbólumok felfedezése számomra az emberi lélek megismerhetetlen mélységét tárja fel.

Narratív szemlélet a szociális munkában

A kezdeti medikális modell, amely elsősorban a szociális munka mint professzionális szakma létrejöttét szolgálta, a kliensre, mint meggyógyítandó személyre tekint, akit a szociális munkás diagnosztizálni igyekszik és a megfelelő beavatkozási lehetőségeket keresi.¹ A szakma történeti fejlődése során a problémamegoldó modell, amely a probléma meghatározására helyezi a hangsúlyt, már feltételez egy dinamikát a kliensnél, de még nem a személy áll a középpontjában, hanem maga a megoldandó probléma.² Björkheim a szociális munka fejlődését úgy írja le a kliens kapcsolatban, amely fejlődésben a korábbiakhoz képest **a narratív megközelítés a harmadik hulláma**. E szerint a múltbéli események újraértelmezésével lehet megközelíteni a problémát. Björkheim azt feltételezi, hogy a szociális munka gyakorlatában a szakemberek nem törekszenek a múltbéli események feltárására.³ A konstruktív szociális munka szerint, szélesíthető a szociális munkások ismerete arról, hogyan tudják kezelni azokat a helyzeteket, amelyben a kliens történetének előtérbe helyezése pozitív irányba hathat. E megközelítés szerint a dialógus folyamata és a folyamatos reflektálás lesz a segítség. Az egyedi történetek elbeszélése arra irányítja a figyelmet, hogy az „igazságok” a beszélő fejében léteznek. A konstruktív szociális munkában használt narratív gyakor-

¹ KOZMA JUDIT: Szociális diagnózis. *Esély*, 2001. 3. sz.

² HEAPWORTH, D., LARSEN, J. A.: *Bevezetés a problémamegoldó folyamatba*, 1990 in: TÁNCZOS ÉVA (szerk.): *Szociális munka elmélete és gyakorlata II.* Budapest, 1996, Semmelweis Kiadó

³ FEHÉR BORÓKA: A narratív segítő beszélgetés. *Esély*, 2010. 3. sz. (4)

lat tiszteletben tartja az egyén megélt tapasztalatait. A történetmeséléskor a beszélő ezeket a tapasztalatokat rendezi időbeli sorrendbe és hoz létre személyes történetet, **self-narratívát**. A kontextust, amelyben értelmezzük, biztosítja a történet személyességét, valamint múltbeli és jövőbeli elvárásai befolyásolják abban, hogyan ítéli meg jelenlegi helyzetét. A tapasztalatokból létrejövő elbeszélte történeteket White és Epsom⁴ (1990) szerint újra lehet írni, - a segítőkéről feltételezik, hogy az új történethez hozzá tudnak járulni, - amelyben a „vágott lehetőségek” jelennek meg.⁵

A változás maga az új narratíva létrejötté, amely a beszélgetés során a történet elmesélésekor az **újraélésből** meríthető. De Saher szerint a szakembereknek a párbeszéd szakértőivé kell válniuk, segíteniük kell lerombolni a destruktív történeteket és **társ-szerzővé** válni az új narratíva létrejöttében.⁶

Identitás és jelentésadás

A narratív identitás belső fejlődése és jelentésadás

A személyközpontú megközelítés szerint az **énfogalom** (*self-concept*) tartalmazza mindazokat az elképzeléseket, észleleteket, értékeket, amelyek az ént jellemzik. „Annak tudata, hogy mi vagyok én, és mit tehetek. Ez az észlelt én-fogalom a világ észlelését és a viselkedést is befolyásolja”.⁷

Az első fantáziálások már kisgyermekkorban megjelennek a mesékben, Habermas és Bluck⁸ kimutatta, hogy fiatalok fokozatosan sajátítsák el a kognitív képességeket, amelyek szükségesek az én koherens felépítéséhez. A tinédzser kor végére az érvelési rendszer kifinomult önéletrajzi érvelés alakul ki. Ez teszi lehetővé, hogy a fiatal kamasz okozati sorrendet tud felállítani az életrajza elemeiből és meg tudja magyarázni, mit gondol az adott területen saját fejlődéséről. Serdülő korban a társas-kulturális közeg a szülők és kortársak elvárásaival erősen befolyásolni tudják a fiatalt. Olyan kognitív változások mennek végbe, amelyek átsegítik azon a helyzeten, hogy már nem gyerek, de még nem is felnőtt, és nagy jelentőséggel bír az identitás fejlődésében, hogy a fiatalok hogy reagálnak erre a helyzetre. Általában ez az életszakasz, amikor a társadalom vagy a szülők azt várják a fiattól, hogy gondolják át életüket, és döntsék el, milyen pályát választanak, mit akarnak az élettől. Erikson pszichoszociális moratórium fogalmával írta le azt az időszakot, amikor a fiatal időt hagy magának, szabadon kísérletezik képességével, hogy megtalálja azt a részt a társadalomban, amiről

⁴ PARTON, N., O' BYRNE, P.: *A konstruktív szociális munka néhány irányelve* (2005). In: BÁNYAI EMŐKE (szerk.) *Kortárs szociális munka elméletek, tereptanítás, szupervízió*, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE TÁTK Szociálismunkás és Szociálpolitikai tanszéke, 2009

⁵ ua.

⁶ ua.

⁷ HARDAY SILVIA ILDIKÓ: *Az elfogadás művészete*, Budapest. 2004 Akadémiai Kiadó

⁸ MCADAMS, D. P.: The problem of Meaning in Personality Psychology from the Standpoints of Dispositional Traits, Characteristic Adapters, and Life Stories. *The Japanese Journal of Personality*. 2010, 18 sz. (3) 173-186

úgy érzi pontosan neki való. Ezzel megállapítja Erikson, hogy a fiatal felnőttben belső folytonosság **és társadalmi azonosság** jön létre.⁹

Az élettörténet leírásában a késő serdülő, vagy fiatal felnőtt választ a lehetséges témák, karakterek, vagy az egyes környezeti tényezők jelentőségei, és elképzelések közül. A fiatal felnőttkorban fontos hatással vannak a kognitív tényezők a választásokra. A Piaget által formális műveleti szakasznak nevezett életszakaszba lépve a serdülő képes hipotetikus-deduktív módon végiggondolni lehetőségeit, miközben még álmodik arról, hogy ki szeretne lenni. Ez a filozofikus hajlam keretet igényel a self-konstrukcióhoz.¹⁰

McAdams¹¹ szerint minden személyiségben egyedülálló elrendezettséggel jelen van hajlambeli tulajdonság, (*dispositional traits*) a kiigazító jellemzők (*characteristic adaptations*) és a narratív identitás (*narrative identity*) ami a személy társadalmi-kulturális kontextusban fejlődő, integrált élettörténete. Az emberi jelentésadás a személyiség három szintjén jelenik meg, az első szinten a személy mint szereplő, (*actor*) második szinten a személy mint minőség (*agent*) és a harmadik szinten a személy mint szerző (*author*). E három szint a személyiségfejlődés során alakul ki. A hajlambeli tulajdonságok és karakterisztikus jellemzők a gyermekkortól kezdve fejlődnek, ez a folyamat párhuzamosan tovább folytatódik, mikor a felnőttkor éveiben a narratív személyiségi réteg alakul ki ezek mellett. Ennek célja, hogy megfeleljen a modern identitás pszichoszociális kihívásainak. A kialakuló narratív identitás egy belsővé vált és folyamatosan változó történetet rekonstruál a múlttól és a jövő elképzelt céljáról. Ez nyújtja az életnek az egységet, koherenciát, és ez mutatja be a célt. Az élettörténetben magyarázza el, hogy honnan jött, kicsoda, és hová megy a jövőben, mit hisz arról, mit jelent az élete a pszichoszociális környezetének fényében, mint a család, barátok, munkahely, társadalom valamint a kulturális és ideológiai környezete. Ezzel az egyedi történettel különbözteti meg az ént mindenki másától, és közben azt is mutatja, milyen kapcsolatban van másokkal. Minden történet legalább annyira szól a kulturális közegről, mint magáról a személyről.¹²

A történettel adott magyarázatban benne van az egyén egyedisége is. A helyzetekre adott belső válaszaink, jelentés adásunk fontosságára Viktor Frankl élete és munkássága hívja fel a figyelmet, értelem-orientált filozófiájával. amit „az élet értelmére koncentráló pszichoterápiának”¹³ nevezett. Az egzisztencia fogalma fejezi ki az emberi lét sajátosságát, a szubjektíven létezését. Az ember szellemi mivolta magába foglalja a szabadságot, a felelősséget és az önmeghatározást. Az ember szabadsága valamilyen érték megvalósítására irányul, de nem minden kötődéstől való megszabadulásra, vagy

⁹ ua.

¹⁰ ua.

¹¹ ua.

¹² ua.

¹³ Frankl, E.V.: ...*mégis mondj igent az életre!* Budapest, 1988, Pszichoteam Mentálhigiénés Módszertani Központ

függetlenségre való törekvés.¹⁴ Az énről szóló narratívum a töredezett események közötti szoros kapcsolatot igyekszik létrehozni. Az ember mindenkori identitása mögött az élettörténet, maga a narratívum eredménye áll.

A kliens-kapcsolatban semmi olyan nem történik, amely eddig ne létezett volna, csak eddig más „szinten” a pszichoterápia és lelki gondozás terepén jelent meg.

Emlékezés, felejtés

Arra törekszünk, hogy a hétköznapi eseményeknek értelmet, jelentést adjunk. Az elbeszélés, mint egy szálát köti össze egy történetté a töredezett élményeket és tapasztalatokat. Számos párhuzamosan fellépő történetünk van az életünkről, kapcsolatainkról. Ezek történetek magunkról, képességeinkről, kompetenciáinkról, küzdelmeinkről, tetteinkről szólnak, és vágyainkról. A történetekben kifejezett út határozza meg a kapcsolatot bizonyos események között, és tulajdonít jelentést.

A narratív terápia a történet szempontjából gondolkodik, a történetek között van **domináns** és vannak **alternatív cselekmények**. Ezek összekapcsolódnak időben, hatással vannak a jelenbeli, és jövőbeni cselekvésekre. A narratív terápiahoz szívesen csatlakoznak az emberek, hogy elmesélhessék saját történeteiket és kapcsolataikat, amiknek jelentőségük van a „szerző” számára.¹⁵

Parton és O’Byrne¹⁶ úgy vélik, a domináns történetekről, hogy ezek megnehezítik életünket, a dominanciától nem tudjuk úgy elmondani a történetünket, ahogy valójában szeretnénk, mert a domináns rész minden mást kiszorít, elnyomva uralkodik.

Szerintük a társadalomban megjelenő domináns csoportok értelmezései rányomják bélyegüket az egyénre, és a domináns történet nem lesz igazán sajátja az egyénnek, ez inkább kívülről kapott.

Amikor az emberek úgy döntenek, hogy elmesélik történetüket, az általában azért van, mert nehézséget vagy problémát érzékelnek életükben. A segítő beszélgetés gyakran kezdődik azzal a helyzettel, hogy a kliens a segítőnek sok eseményt mond el az életéből, amelyek magára a problémára utalnak. A történeteivel elmagyarázza, hogy az miért probléma, szerinte miért alakult úgy, egy személyes jelentés tartalom bontakozik ki az események láncolatával. Alice Morgan szerint ahhoz, hogy a problémás történettől meg tudjon szabadulni nem elég újraírni a történetet és egy alternatív történetet létrehozni. Az **alternatív történetek** között van **„gazdagon leírt”** (*richly described*), amely feltárásával megérthetőek a kapcsolatok és a beszélő élete.¹⁷ Ezek a gazdagon leírt történetek lehetnek azok az események, amelyek előtérbe vannak helyezve a beszélőnél. Freud a „fedőtörténet” kifejezést használja arra az esetre, amikor az elmondott történet valamilyen más történetet akar elfedni, amit nem mond el.

¹⁴ ZSÓK OTTÓ (2005): *Az orvosfilozófus Viktor Emil Frankl, Szellemi arckép* Budapest 2005. Tarsoly Kiadó

¹⁵ MORGAN, A.: *What is narrative therapy?* 2000.

¹⁶ PARTON, N., O’BYRNE, P.: *A konstruktív szociális munka néhány irányelve* (2005). In: BÁNYAI EMŐKE (szerk.) *Kortárs szociális munka elméletek, tereptanítás, szupervízió*, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE TÁTK Szociálismunkás és Szociálpolitikai tanszéke, 2009.

¹⁷ MORGAN, A.: *What is narrative therapy?* 2000.

A gazdagon leírt történeteket Morgan a regényhez hasonlítja, ahol jól kidolgozott karakterek vannak, a karakterek élete összefonódik, a történetet más személyek és események is alakítják. Az elbeszélésben azt keressük meg, hogy melyik történet a sajátja, ezen keresztül válik lehetségessé az életének feltárása és megértése.¹⁸ Azonban nem mindig egyszerű eligazodni ezek között a gazdagon leírt elbeszélések között.

Freud egyfajta „zárlatként” értelmezte azt a helyzetet, amikor valaki egész egyszerűen nem tud visszaemlékezni egy meghatározott pontra az emlékei közül. Amikor ki is mondja az ember, hogy valamit „elfelejtett” akkor gyakran azt is rögtön hozzát teszi, hogy mindig tudta, csak nem gondolt még rá. Az is előfordulhat, hogy csalódottság érzés merül fel egy-egy elfelejtettnek hitt élmény előidézésekor, mert azóta nem gondolt rá, amióta az megtörtént.¹⁹

Az általam készített interjúban is megjelenik, mikor a beszélő nem emlékszik arra, hogy pontosan mikor szerzett tudomást egy dologról, ezért úgy fogalmaz, mintha mindig is tudta volna.

„Tudtam, hogy apu koncentrációs táborba, anyu és a Pali Budapesten gettóba, meg zsidó házba, meg csillagos házba, meg ilyen fogalmakat ezeket mind ismertem és tudtam.”

A társadalmi környezet és modernitás, mint kontextus

Az elbeszélt történet mindig az adott **társadalom kulturális kontextusában** hangzik el, így a modern társadalom is nyomot hagy rajta. A **modernitás** olyan vitákat hozott, amelyben a szociológiai diskurzushoz csatlakozik Fischer és Rosenthal,²⁰ Beck kockázati társadalom (*risk society*) fogalmára reflektálva. Kísérlet tesznek szociológiai rekonstrukciót adni modern kontextusban az egyén és társadalom kapcsolatára. Az egyén és társadalom kapcsolata megváltozott, és míg a modernitás általános meggyőződése az volt, hogy a boldogság, az én meghatározása és ezen énkép megvalósítása mindenki számára elérhető, addig ez a mindennapi életben nem valósult meg. A modern társadalomban Fisher és Rosenthal szerint a kapcsolat megbomlásával az egyénnek többé nem egyetlen kijelölt helye létezik, inkább funkcionálisan van jelen a társadalomban. A második felvetésük azt vizsgálja, hogy a társadalom miképpen fejti ki hatását az egyének belső egyensúly fenntartására. Ha nincs belső tapasztalása az egyéniségéről, akkor a szociális tagként sem tud tekinteni magára a társadalomban.²¹

A modernizáció eredménye a növekvő társadalmi intézményesülés és individualizáció lett, ami ellentmondásos társadalmi rendet hozott létre, amelynek elsődleges jellemzője az **ambivalencia** és **kétértelműség**. Ebben a közegben létező identitásnak csak kevés lehetősége van arra, hogy a többséggel szemben domináns rendszeren keresztül lehetővé váljon az álarcok elhagyva.²²

Ulrich Beck a modern társadalmi felfogásról azt mondja, hogy felértékelődött a saját élethez való ragaszkodás, szembeállítva egyént és közösséget. A világ kollektív tapaszt-

¹⁸ ua.

¹⁹ FREUD, S.: Five lectures on psychoanalysis, 1909.

²⁰ FISCHER, W., ROSENTHAL: The problem with identity. *Comenius*, 1995. 15. sz. 250-265.

²¹ ua.

²² ua.

talata lett az egyéni élet autonómiájáért való küzdelem. Az individuális viselkedés a korábbi elutasításból általános normává vált, amely érvek korábban az individuum leértékelésére szolgáltak, most alapul szolgál az individuum felértékelésének. „Az individualitás lényegét ez által a radikális **nem-azonosság** fejezi ki, és jellemzi. A 20. század elején Emil Durkheim már az „individualizmus vallásáról” beszél, az evilági sérthetlenségét hangsúlyozza (...)”²³

Beck szerint az individualizáció nem jelenti az értékek hanyatlását, ezt inkább egy folyamat részének tekinti, ami igazodik a modernizáció kihívásaihoz. Az intézményesülés területéről a homoszexualitás megítélését hozza az átalakulás példájának, a korábbi büntető jellegű jogi-intézményi keret 15 év leforgása alatt teljesen megváltozott, és az egyén szabad döntései közé sorolja, nem pedig a közösség részéről büntetendő magatartásformának. Az **individuális autonómia** jogi eszközökkel való intézményesítése nem csak egy-egy csoportot érint, hanem egy egész generáció minden csoportját.²⁴

Az **elbeszélés társadalmi kontextusára** Foucault megközelítése szerint a hatalmon lévők norma-alkotási privilégiumára is hatással van, ezeket az igazság státuszával ruházzák fel, ezen uralkodó elvekhez viszonyítja magát a beszélő. Szerinte a hatalom arra készíti az embereket, hogy önmagukat ellenőrizzék ezen domináns gondolatok igazsága szerint, ezért White és Epton²⁵ fontosnak tartja, nem csak a történetek szélesebb társadalmi kontextusát kell figyelembe venni az elbeszélte történetet vizsgálva, hanem azt is, ami gyakran ennek hatására kimaradnak a történetekből.²⁶ A történetből kimaradó elemeket azonban nem lehet kizárólag a hatalom és a társadalom hatásának tekinteni, az elhagyás információs tartalma a fontos. Fischer és Rosenthal²⁷ azt feltételezte, hogy a modern társadalom tagjait foglalkoztatja a komplex társadalmi rend problémája, és erre válaszként találta meg az én leírására és tematizálására az **életrajzot**, mint értelmező műfajt.

Az **életrajz fogalma** szerint az egyéni minden eseménye közvetít egy leírást mely önmegfigyelésből és struktúrából alakul ki. Életrajzi munkának nevezhetjük, amikor az ember, önmaga életét a társadalmi változások közepette értelmezi. Az életrajzi munka válasz a társadalmi gyakorlatban az integrációs és társadalmi rend problémáira, ami központi fontosságú a modernitásban, ez a műfaj teszi lehetővé, hogy ezeket a problémákat az egyén megfogalmazza önmaga és a társadalom számára. A folyamat során a váratlan és ambivalens helyzetekben keresi a módját, hogy elbeszéljen mindent, a kommunikációs és narratív tulajdonságok annak az eszközei, hogy nyilvánvalóvá váljanak az egyes és társadalmi struktúrák. A beszélt nyelv lehetővé teszi a múltbéli események visszahívását, bemutatását, átrendezését és összefüggésbe hozható

²³ Beck, U.: Világkockázat-társadalom Szeged, Belvedere 2008 265.o.

²⁴ *ua.*

²⁵ PARTON, N., O' BYRNE, P.: *A konstruktív szociális munka néhány irányelve* (2005). In: BÁNYAI EMŐKE (szerk.) *Kortárs szociális munka elméletek, tereptanítás, szupervízió*, Hilsher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE TÁTK Szociálismunkás és Szociálpolitikai tanszéke, 2009

²⁶ *Ua.*

²⁷ FISCHER, W., ROSENTHAL: *The problem with identity. Comenius*, 1995. 15. sz. 250-265.

azzal, mi fog történni a jövőben. Ezért lényeges az életrajz felépítése és szerkezete. Az életrajz relációs fogalom, ami események hálózatát jelenti, hogy a beszélő élete során mely lehetőségeket köti össze és értelmezi, az identitás pedig az események közötti logikai kapcsolat jelöli.

A self-konstrukció az interjúhelyzetben

Az interjú céljaként megfogalmazott társadalmi kérdés jelentősége helyett a jelen-tés-létrehozás folyamatának megértése válik fontossá, emiatt az interjú folyamatát **konstruktív aktivitásnak** tekintjük. Ez a megfogalmazás a szociális konstrukcionista megközelítésből ered, a társadalomtudományos kutatás során felvehető adatok ugyanolyan fontossá válnak, mint az a folyamat, amely során létrejöttek. A társas konstrukció folyamatában e két tényező (a kérdésre adott válasz és a folyamat) közötti kiegyensúlyozásra törekszik az aktív interjúzási módszer. Cél, hogy az interjúanyag előkészítve legyen a narratív elemzés számára. Az interjúalany nem csak, mint válaszadó jelenik meg e felfogás szerint, hanem a mögötte lévő **szubjektum** is életre tud kelni, így „felkínálja” a saját konstrukcióját, amely tényeket ő maga állít össze, elvesz vagy hozzájuk ad. Az élettörténet közlője, a beszélő belép a helyzetbe, és megpróbálja kitalálni, mi a vele szemben támasztott elvárás - „követelményjellemző”, megpróbál a kérdező kedvében járni.²⁸ A beszélő jelentés alkotását maga a helyzet teszi lehetővé, ezért ez magára a helyzetre is vonatkozni fog. Az egyén valósága folyamatos konstrukció alatt áll, amely az éppen aktuálisan használható értelmezési eszközökkel valóslul meg. Ilyen értelmezési feltétel például, hogy milyen témával kapcsolatban lett megkeresve, milyen életrajzi eseményei vannak, és azok hogyan irányulnak az adott témára, az interjúhelyzetben. Az aktív interjúkészítésben jelen van maga a kutató is a kérdéseivel, melyeket azzal a céllal tesz fel, hogy a beszélgetést kitérítse és a beszélőt új válaszutak keresésére biztassa.²⁹

A narratív életút interjú strukturálása

A szociológia tudományterülete is szemben találta magát az életútinterjúk elemzésével, amelyek mint „társadalmi tény” kutatás a társadalomról is képet adnak, az életút történetek mögött húzódó társadalmi folyamatokat kívánták vizsgálni. Egyszerre jelenik meg a társadalmi valóság és a beszélő valósága, e kettő közötti kapcsolatot vizsgálta Rosenthal³⁰ is.

Mennyiben tekinthető „valós” történelmi leírásnak – a történelmi tények figyelembevételével - és mennyiben a beszélő saját konstrukciójának?

Rosenthal³¹ a szociológiai természetű interjú felvétel irányából elmozdul megértő

²⁸ PLUMMER, KEN (1995): *Élettörténet-kutatás* in: Bodor Péter: Szavak, képek, jelentés kvalitatív kutatási olvasókönyv 2013 L'Harmattan Kiadó

²⁹ HOLSTEIN, J. A., GURBRIUM, J. E.: *Az aktív interjúkészítés*, 1997 in: BODOR PÉTER: *Szavak, képek, jelentés kvalitatív kutatási olvasókönyv*, Budapest, 2013, L'Harmattan Kiadó

³⁰ ROSENTHAL, G.: *Élet-történet rekonstrukció* (kézirat). The narrative study of lives 1993, 1 sz. (1) 59-91.

³¹ ua.

szociológia felé.³² A narratív életútinterjúban a pszichoanalitikus szemlélet is helyet kap, a megalapozott (*grounded theory*) alkalmazása mellett.

Az elbeszélt élettörténet elemzésében különbséget tehetünk a **megélt történet** és az **elbeszélt történet** között. A megélt történet elemzése a **genetikus elemzés**, amely a beszélő tapasztalatai között keresi a jelentős eseményeket, valamint ezek lefolyásának időrendiségét. Arra törekszünk, hogy lehető legteljesebben feltárjuk a **tényleges cselekménysort**.

A feltett kérdések a narratív interjúban is kulcsszerepet játszanak, ebben a helyzetben a beszélőt lehetőleg nem befolyásoljuk kérdéseinkkel. A **narratív kérdés** azt jelenti, hogy már elbeszélt életeseményre vonatkoznak, és azok bővebb kifejtésére szolgálnak. Nem is kérdésként hangzanak el, kerülve az értelmezést, összefoglalást vagy magyarázatot kérésként fogalmazza meg az interjú készítője, hogy egy-egy elhangzott életeseményről beszéljen még.³³ Például: „Említette, hogy találkozott a nagybátyjával a Soah idején. Mesélne még erről?”

A **grounded theory** kódolási paradigmája (*coding paradigm*) szerint négy elemre érdemes odafigyelni a kódolás során, a körülmények, cselekvők közötti interakció, stratégiák és taktikák és a következmények. A gyakorlati kódolásnál segítséget jelenthet, amikor nagyon részletesen vizsgáljuk a szöveget.

Az elbeszélt történet már önmagában egy szelektált narratíva, azáltal, hogy a beszélő mit tartott fontosnak a saját múltjáról elmondani. Az életút interjúban az életrajzilag releváns tapasztalatok időrendben és következetesen szerkesztettek. Egy átfogó életrajzi konstrukció jelenik meg, amelyben a beszélő rekonstruálja saját múltját, és eldönti – nem tudatosan – mit tart fontosnak, mik azok az események, amelyek elmondhatók és mik azok, amelyeket nem tart fontosnak vagy inkább kihagyja.³⁴ A történetvezetés időbelisége nem lineáris, egy személyes időszemléletben idézi fel, mert az élményeket tematikus és időbeli cselekvésekkel, eseményekkel társítja. A releváns tapasztalatokat, azt hogy életrajzilag mit tart fontosnak, milyen események között lát kapcsolatot, a jelenbeli helyzete és jövőbeni elképzelései alapján válogatja a beszélő.

Ez a szelekció nem véletlenszerű vagy önkényes, az interjúhelyzethez való alkalmazkodás, annak kereteinek tartását szolgálják. Az életút elbeszélése egy belső folyamat elbeszélése, amely kapcsolatba lép a képzeletbeli hallgatósággal, interakcióban zajlik.³⁵

Fontos alapelve a **hermeneutikus elemzésnek**, hogy a rekonstrukció során nem törekedünk a szöveg elemeinek csoportosítására, osztályozására, hanem az egyes társadalmi események strukturálódása felől haladunk az általános felé. A másik fontos elve a szekvencia elve, amely azt feltételezi, hogy minden cselekvés választást jelent az alternatívák közül. Ezáltal a történetben a beszélő cselekedetei választási folyamatok, amelyek egymásra épülnek, és ahogy valamilyen rendező elv szerint eldönti, melyi-

³² PÁSZKA I. (2007): *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*, Szeged, 2007 Bervedere

³³ ua.

³⁴ REISSMAN, CATHERINE KOHLER & QUINNEY, LEE (2006): *Narratív megközelítés a szociális munkában – kritikai áttekintés* In: Bányai Emőke (szerk.) *Kortárs szociális munka elméletek, tereptanítás, szupervízió* 2009 Hilsher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE TÁTK Szociálmunkás és Szociálpolitikai tanszéke.

³⁵ ua.

ket választja, úgy egyben más lehetőségeket elutasít. Módszertanilag fontos feltárni, hogy adott helyzetben milyen lehetőségek voltak még adottak a beszélő számára.

A **szekvenciális elemzés** az események folyamatát követi nyomon hipotézisek felállításával, az adatokban rejlő lehetőségekről, majd ezekből újabb nyomon követő hipotéziseket állít fel, amelyeket összevet a tényleges következményekkel. A célja ennek a módszernek, hogy feltárja kimutathatók-e alapvető szabályok, amelyek befolyásolták a választáskor a döntéshozatalban. A tényleges választások megmutatják, hogy különböző helyzetekben következetesen alkalmazza-e döntési alapelveket, hajlamos-e arra, hogy eleve kizárjon bizonyos fennálló lehetőségek melletti döntéseket, lehetőségek választását. Ezt az elemzési módszert két szinten lehet alkalmazni, a genetikus elemzésben, amikor a beszélő által megjelenített történet folyamatát vizsgáljuk, illetve a tematikus mezőelméletben, amikor ezen történet mögötti átfogó konstrukciót vizsgáljuk.³⁶

A tematikus mezőelemzés az **életrajzi adatok elemzése** az életút tényleges kronológiáját mutatja be, leválasztva azokat az adatokat, amelyek a beszélő értelmezése nélkül is kezelhető. A tematikus mezőelemzéskor a szöveget abban a sorrendben vesszük, ahogy azt a beszélő az interjú során bemutatta.

Az életút rekonstrukciójának folyamatában a múlt perspektívájában a tapasztalatok életrajzi jelentését kívánjuk rekonstruálni, azt a jelentést, amit megtörténtekekor hordoztak. A funkcionális jelentőségét vázoljuk fel az egyes életrajzi tapasztalatoknak, az egyes tapasztalatok elkülönítésével.

Az egyedi szövegrészek elemzésénél, a finom elemzése hipotézisek mentén indul, valamint párhuzamosan azon szálakon, amelyeket még nem értünk meg az élettörténetből. Így a kezdeti hipotézissel felvesszük a történet egy-egy szálát, azonban ki is zárjuk a hipotézist az elemzés befejezéséig. A belső kontextust a szöveg végigkövetésével tárjuk fel, egy-egy kijelentés minden lehetséges jelentését végig játszva, majd ez után lehet az eredményt összevetni a narratíva teljes kontextusával. Az életút és élettörténet összevetése azt veszi figyelembe, milyen mechanizmusok szerint választotta ki és mutatta be a beszélő az egyes tapasztalatait.

Interjúelemzés összefoglalása

Az interjúalanyom tapasztalt szociális munkás volt. A narratív interjú elemzés technikáit alkalmaztam, nem állítottam előzetes hipotézist, teljes mértékben az elbeszél élettörténetre támaszkodtam. És bár ez egyedi interjú, és nem lehet általános érvényű igazságokat megállapítani e módszer segítségével arra kerestem a választ, hogy interjúalanyom életútjában hogyan jelennek meg a szakmai választások, döntések. Azt szerettem volna megérteni miért lett szociális munkás.

1947-ben született Budapesten, ortodox zsidó családban. Apja orvos volt, akit többször behívtak munkaszolgálatra, majd lágerbe került, ahol mindvégig orvosként dolgoztatták. Történetének középpontjában pályaválasztásával kapcsolatban párhuzamba állítva a megélt és elbeszél életet központi kategóriaként jelent meg, a holokauszt.

³⁶ ua.

A megélt életútjában közvetett kapcsolat jelent meg e történelmi eseménnyel, míg az elbeszélte élettörténetben központi meghatározó magyarázatként.

Az interjúhelyzet a narratív kérdéssel kezdődött, melyben elmondtam, hogy azt vizsgálom, ki miért választja a szociális munka hivatását, majd megkértem mondja el élettörténetét. Időrendben kezdett el mesélni, születésétől fogva, az interjúhelyzet kontextusában így helyezi el magát. Az interjú alatt mindvégig szem előtt tartja az időrendiséget, ritkán szakítja meg időbeni ugrásokkal az elbeszélést. Bár születésénél kezdi, rögtön utalást tesz rá, hogy valójában születése előtt elkezdődik az ő története.

„---- Hát valószínűleg ott kell kezdeni hol születtem, csak mindig hátrább kezdődik, tehát ott kezdem, Budapesten születtem (...)”

A születése előtti múlta való tekintés a szülők holokauszttal kapcsolatos élményekre vonatkozhatnak, az életút több pontján is megjelenik. 1957-ben Izraelbe emigrált családjá, multikulturális közegben nőtt fel, az Izraelben tapasztalt szefárd- zsidó el- lentét hasonlatos a Budapesten gyerekként megélt magyar-zsidó el nem fogadáshoz, az elnyomás szimbólumaihoz. Az elbeszélés kezdetén önbemutatóként így fogalmaz:

„----- És tényleg azt hiszem, hogy ez a háttér az is, hogy így holokauszt túlélők második generációja vagyok, de mindig úgy gondolok magamra, mintha első is lennék egy kicsit, hiszen az az bátyám az én generációm ugye, a testvérem, szóval ő ilyen első-második generáció vagyok.”

Történetét a gyerekkorról igen részletesen mutatja be, rövidebb-hosszabb epizódok kiemelésével, boldog, kiegyensúlyozott gyermekkorra volt. Gyerekkori rossz élményeit mind a holokauszttal és a zsidóságával kapcsolatos kirekesztéssel hozza kapcsolatba.

„és ez is egy ilyen csak most jött össze nekem, ahogy mesélem, hogy mennyire -- holokausz- tos ez a történet számomra.”

Az '56-os eseményekkor negyedik osztályos volt, az eseményekre való visszaemlé- kezéskor ezt mondja:

„---És én arra tudtam gondolni, hogy -- végre én is tudom mi az a háború, --- és végre beletartozom a családba.”

A családba való tartozás azt jelenti, hogy tudja, megtapasztalja a szörnyűségeket, majd apja optimizmusát emeli ki. A negatív és pozitív élmények közötti dinamikai vál- tásnak jelentősége van a fő téma szempontjából. Ha a megélt és elbeszélte életet pon- tokra szedve figyelem, akkor olyan kronológia rajzolódik ki, amelyben az események egymásutánosságával a negatív élményeket feloldja a következő esemény. Az 56-os ese- ményekkel kapcsolatban is ez jelent meg. Elbeszéli, hogy szembekerült a háborúval, majd azzal folytatja látta amint apja erre optimizmusával és felelősségvállalással reagál.

„--- Hát jó bevittek az ablakból és akkor apu nagyon jól ott a jó kedvével, az optimizmusával minden felvidített minket”

„hát apu orvos volt úgyis bement a kórházba, mert egy csomó sebesült meg satöbbi”

A főtémára reflektálva, hogy miért lett segítő, lehet a szülőktől kapott értékeket és apjához fűződő élményei fontosak. Kétféle élményvilág tartozik őhozzá, a világra adott magyarázataival és a vallási rituálékkal kapcsolatos gyerekkori események, a másik pedig a holokauszt túlélésére vonatkoznak. Önmagára így reflektál:

„... mindent amit otthonról tanultam, mert mondom a vallásosságot teljesen elvettem, de azt, hogy felelősek vagyunk az embertársainkért, hogy nem lehet elmenni emberi szenvedés mellett, hogy segíteni kell, hogy a holokauszt története abszolút benne van, hogy –hogy mi mennyire - haragudtunk és el voltunk keseredve hogy a világ hallgatott és hagyta mindent, de az a ott nem lehet megállni, hogy, hogy mi haragszunk mert minket nem segítettek hanem akkor úgy is kell nekünk is felelősséget vállalni”

A holokauszt története az apja története is egyben. Lehet, hogy az apjáról alkotott kép jelenik meg, amikor a holokauszt történetével foglalkozik, lehet azért, mert az ő válaszával azonosul.

„Apu a holokauszt alatt rengeteg embernek segített szerintem azért maradt életben.”

A családban nyíltan beszéltek a múltból, és nem volt elhallgatva sem az apa története, sem az ortodox hagyományok.

Az interjú alatt végig amennyire csak lehetett, figyel a kronológia tartására, és arra is, hogy reflektáljon a fő témára. Az interjú fő narratívájának lezárása után az egyik kérdésre ezt mondta:

„Azt hiszem, hogy én ami talán még érdekes lehet még neked az a tény, az az adat, hogy a második generációs holokauszt túlélők között. –Nagy-nagy, nagyon-nagyon aránytalanul felül vannak a segítő szakmákban”

A történetvezetés érdekessége az elhangzó narratív kérdés szempontjából, már a történet kezdete. A hivatásának megválasztása nem a gimnáziumi évek után beadott egyetemi jelentkezéssel, és pályaválasztási kérdésekkel kezdődik, hanem sokkal korábban, családja történetében van kódolva az övé is.

Úgy mehetünk végig életútján, hogy minden szenvedéssel teli eseményt annak feloldozása követ. Az elbeszélésben az apjáról szóló történetek képes megfogódzkodni. Olyan ember képét festi le, aki szeretne maga is kapaszkodót nyújtani másoknak. A megélt csalódásokat felváltja a kifelé fordulás. Végigvezet a családtörténetén, majd egy drámai fordulattal felnőttként elhagyva a család vallási hagyományait, alternatív formaként választja meg hivatását. E döntését úgy mutatja be, alapja édesapjával való

szilárd kapcsolatában rejlik. Az őhozzá kapcsolódó elbeszélések a legrészletesebben kidolgozottak, az ő karakterét láthattam az elbeszélés alatt a legtöbbször megjelenni a szemem előtt. Úgy mutatja be magát, aki a szülők, különösen az édesapa szenvedéstörténete és e történet erkölcsi tanításainak hatására vált segítő szakemberré.

Irodalom

- BÁNYAI EMŐKE, SZABÓ LAJOS, TÁNCZOS ÉVA: *Az esetmunka folyamata* (2002) In: KOZMA JUDIT: (szerk.) *Kézikönyv szociális munkásoknak*. 2006, Szociális Szakmai Szövetség
- BECK, ULRICH: *Világkockázati-társadalom* Szeged, 2008, Belvedere
- FEHÉR BORÓKA: A narratív segítő beszélgetés. *Esély*, 2010 3. sz. (4)
- FISCHER, WOLFRAM, ROSENTHAL: *The problem with identity*. Comenius 1995, 15. sz. 250-265.
- FRANKL VIKTOR E.: *...mégis mondj igent az Életre!* Budapest, 1988, Pszichoteam Mentálhigiénés Módszertani Központ
- FREUD, SIGMUND (1909): *Five lectures on psycho-analysis* <http://www.rasch.org/over.htm> (utolsó letöltés:2013.11.14.)
- FREUD, SIGMUND: *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Budapest, 1994, Gondolat Kiadó
- GELENCSÉR KATALIN: Grounded Theroy. *Szociológia Szemle* 2003. 1. sz. 143-154.
- HEAPWORTH, DEAN H., LARSEN, JO ANN: *Bevezetés a problémamegoldó folyamatba* (1990) In: TÁNCZOS ÉVA (szerk.): *Szociális munka elmélete és gyakorlata II*. Budapest, 1996., Semmelweis Kiadó
- HOLSTEIN, JAMES A., GURBRIUM, JABER F: *Az aktív interjúkészítés* (1997). In: BODOR
- PÉTER: *Szavak, képek, jelentés kvalitatív kutatási olvasókönyv*. Budapest, 2013., L'Harmattan Kiadó
- KOZMA JUDIT: *Szociális diagnózis*. *Esély* 2001. 3. sz.
- MCADAMS, DAN P.: *The problem of Meaning in Personality Psychology from the Standpoints of Dispositional Traits, Characteristic Adapters, and Life Stories*. In:
- パーソナリティ研究 / The Japanese Journal of Personality. 2010, 18. sz. (3) 173-186.
- <http://ehis.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=412e78c8-b0cc-40cd-ad77-db711dc835fa%40sessionmgr14&hid=2> (utolsó letöltés:2013.11.14.)
- MITCHELL, STEPHEN A., BLACK, MARGARET J.: *A modern pszichoanalitikus gondolkodás története*. Budapest, 2000., Animula Kiadó
- MORGAN, ALICE: *What is narrative therapy?* (2000) honlap: <http://www.dulwichcentre.com.au/what-is-narrative-therapy.html> (utolsó letöltés: 2013. november 12.)
- MÜLLER, C. WOLFGANG: *Hogyan vált a segítségnyújtás hivatássá?* (1988) In: *A szociális munka gyakorlata*. Budapest, 1992, ELTE szociológiai Intézet Szociálpolitika Tanszéke & T-IWINS Kiadó
- PARTON, NIGEL, O'BYRNE, PATRICK: *A konstruktív szociális munka néhány irányelve* (2005)
- In: BÁNYAI EMŐKE (szerk.): *Kortárs szociális munka elméletek, tereptanítás, szupervízió*. Hilsher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE TÁTK Szociálismunkás és Szociálpolitikai tanszéke, 2009.
- PÁSZKA IMRE (2007): *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából* Szeged, 2007 Belvedere

- PLUMMER, KEN (1995): *Élettörténet-kutatás* in: Bodor Péter: Szavak, képek, jelentés kvalitatív kutatási olvasókönyv 2013 L'Harmattan Kiadó
- REISSMAN, CATHERINE KOHLER & QUINNEY, LEE (2006): *Narratív megközelítés a szociális munkában – kritikai áttekintés* In: Bányai Emőke (szerk.) Kortárs szociális munka elméletek, tereptanítás, szupervízió 2009 Hilsher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE TÁTK Szociálmunkás és Szociálpolitikai tanszéke.
- ROSENTHAL, GABRIELE: *Élet-történet rekonstrukció* kézirat fordítás eredeti: Gabriele Rosenthal: *Reconstrukcion of Life Stories* in: *The narrative study of lives* 1993, 1. sz. (1) 59-91.
- ZSÓK OTTÓ (2005): *Az orvosfilozófus Viktor Emil Frankl, Szellemi arckép* Budapest 2005. Tarsoly Kiadó

